

**ДОБРОВІЛЬНІ ПРАВОЗАХИСНІ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК ФАКТОР
ОПТИМІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ**

Формально-свідоме-конструювання-та-удосконалення-державно-правового-механізму-взаємодії-громадянського-суспільства-і-держави-зобов'язує враховувати основні закономірності цього процесу, його специфіку, шукати та впроваджувати нові продуктивні форми цієї взаємодії з метою оновлення.

Теоретично обґрунтовані у науці тенденції поступового перетворення держави у правову та подальше ототожнення її з громадянським суспільством дозволяють розглядати цю проблему у контексті загальної та державно-правової теорії організації соціальних систем, а механізм їх взаємодії – з точки зору методологічних підходів цієї теорії. Саме тому сутність механізму взаємодії елементів соціосистеми можна усвідомити тільки на підставі аналізу та зіставлення функцій структурних компонентів, форм і інших специфічних характеристик.

З погляду теорії державно-правової організації соціальних систем громадянське суспільство – така соціальна система, елементи якої (фізичні та юридичні особи) пов'язані між собою наявністю загальної та державно-правової теорії організації соціальних систем, а механізм їх взаємодії – з точки зору методологічних підходів цієї теорії. Саме тому сутність механізму взаємодії елементів соціосистеми можна усвідомити тільки на підставі аналізу та зіставлення функцій структурних компонентів, форм і інших специфічних характеристик.

З погляду теорії державно-правової організації соціальних систем громадянське суспільство – така соціальна система, елементи якої (фізичні та юридичні особи) пов'язані між собою наявністю загальної та державно-правової теорії організації соціальних систем, а механізм їх взаємодії – з точки зору методологічних підходів цієї теорії. Саме тому сутність механізму взаємодії елементів соціосистеми можна усвідомити тільки на підставі аналізу та зіставлення функцій структурних компонентів, форм і інших специфічних характеристик.

3 погляду теорії державно-правової організації соціальних систем громадянське суспільство – така соціальна система, елементи якої (фізичні та юридичні особи) пов'язані між собою наявністю загальної та державно-правової теорії організації соціальних систем, а механізм їх взаємодії – з точки зору методологічних підходів цієї теорії. Саме тому сутність механізму взаємодії елементів соціосистеми можна усвідомити тільки на підставі аналізу та зіставлення функцій структурних компонентів, форм і інших специфічних характеристик.

У даному випадку ним є приватна власність, яка функціонує на початку рівності та автономії, не має над собою ніякого іншого авторитету, крім власної волі. Держава, будучи частиною суспільства (важливою його частиною), є лише службовим інструментом, що забезпечує мету суспільства [1, с.156, 158].

Оскільки під соціальною взаємодією розуміється система обумовлених соціальних дій, при яких дія одного суб'єкта одночасно є причиною і наслідком відповідних дій інших [2, с.149], механізм взаємодії громадянського суспільства і держави необхідно розглядати з точки зору причинно-наслідкових зв'язків. Вивчення специфіки реальної взаємодії держави і громадянського суспільства країн посткомуністичного періоду дозволяє розглядати державу як значний структурний компонент макросоціосистеми «громадянське суспільство» та визначити положення цього компоненту як гіпертрофовано розвинутого та значно домінуючого над усіма іншими підструктурними елементами останнього.

Під механізмом держави і громадянського суспільства як макросоціосистеми розуміють систему всіх організацій, які створені для безпосередньої реалізації її функцій. Механізм держави становить собою систему державних організацій – органів влади, управління, державних підприємств і установ, які здійснюють завдання, що стоять перед правовою державою [3, с.85]. Механізм громадянського суспільства складається із системи самоврядних формувань громадян, які складаються на підставі багатоманітних інтересів – соціальних, економічних, політичних, культурних, правових та інших.

В Україні ці організації громадянського типу створюються на підставі впливу міжнародно-правових актів, серед яких велике значення має Пакт

про громадянські і політичні права від 1966 р., реалізація якого знайшла своє відображення в Законі України «Про об'єднання громадян» від 16.06.92. Ці та інші документи фактично є правовою підставою створення і функціонування механізму громадянського суспільства. Наявність Закону «Про об'єднання громадян» є безумовно значним явищем у законодавстві молодшої правової держави, яка ще тільки формується. Аналіз цього документа дозволяє виявити наявність достатньо жорсткої регламентації з боку держави щодо правил зі створення об'єднань подібного типу, що відбилося навіть у назвах його розділів – «Порядок створення і припинення діяльності», «Нагляд і контроль за діяльністю об'єднань», «Відповідальність за порушення законодавства» тощо.

Аналіз змісту Конституції України дозволяє виділити лише деякі статті, котрі можна розглядати як нормативно-правову базу для формування прообразу майбутнього громадянського суспільства. Це ст.ст. 7, 36, 38, 140–146. Фактично в документах законодавчого характеру не передбачено механізму продуктивного контролю за діяльністю держави з боку громадянського суспільства.

Нерозвиненість громадянського суспільства, на наш погляд, є наслідком домінування функцій державного управління та розповсюдження його повноважень на господарсько-економічну, культурну, інші сфери діяльності. Особливе значення отримує функція державного контролю, яка дозволяє регламентувати і бюрократизувати різні сфери життєдіяльності громадянського суспільства. Цей фактор вказує на наявність перспективи розмежування функцій держави і громадянського суспільства шляхом розробки і впровадження законодавчо-правового механізму, що перерозподіляє і закріплює велику кількість функцій держави економіко-господарчого і культурного напрямку за органами самоврядування, за добровільними об'єднаннями громадян, котрі формуються відповідно до своїх інтересів і потреб.

Навіть у рамках функції жорстко державного пріоритету (законодавча, виконавча, судова) на прикладі України спостерігається низький рівень реалізації виконавчої влади. Це є, на наш погляд, також наслідком відсутності системи продуктивного правового контролю діяльності цієї гілки держави з боку громадян України, що також перешкоджає процесу формування правової держави. Теорія державно-правової організації соціальних систем розглядає державно-правову основу також як єдину систему, що цілеспрямовано, свідомо створюється людьми, і для якої характерний фактор взаємодії.

Відомо, що в соціальних спільнотах і групах – як формах прояву соціальної взаємодії – змістом самої взаємодії виступає колективне об'єднання людей, з метою досягнення своїх потреб, прав, свобод, але ця взаємодія часто має неупорядкований, спонтанний характер.

Значиме те, що соціальні групи і спільноти пронизують всі верстви суспільства і його структурні компоненти. Саме в силу цього вони виконують потенціальну функцію об'єднання людей з метою консолідації зусиль для досягнення своїх потреб перш за все в захисті свого життя, здоров'я, честі,

майна, контролю за діяльністю держави з реалізації їх законних прав, свобод, гарантій. Але при цьому достатня правова база відсутня.

І навпаки – такі структурні елементи громадянського суспільства, як держава, її органи влади і управління, державні підприємства і організації, політичні партії мають достатньо чітко сформовану правову базу, в силу чого належать вже до іншої, більш досконалої форми прояву соціальної взаємодії – соціальних інститутів.

Соціальні інститути становлять достатньо усталені і зарекомендовані як стійкі, впорядковані форми прояву соціальної взаємодії, що має апробовану правову основу функціонування. Розвиток і вдосконалення цих форм становить процес відновлення взаємодії держави і громадянського суспільства. Саме до них, соціальних інститутів, протилежністю є спонтанні, неорганізовані, підчас безсистемно створені зв'язки між людьми, групами, що часто веде до конфліктів, агресії, психологічної напруги в суспільстві.

Соціальні інститути дозволяють залучити великі маси громадянського населення до сфери ефективного самоврядування, і що особливо важливо – до контролю над діяльністю держави. Ці структури сприяють об'єднанню інтелектуально-вольових зусиль людей з метою досягнення потреб не тільки суто індивідуального, але й суспільного значення. Стимулом такого об'єднання може стати високий рівень громадянської свідомості, правової культури і самосвідомості громадян, правовою підставою – наявність законодавчо-правових актів, а головним принципом їх створення – принцип добровільності.

Розробка правової бази функціонування добровільних об'єднань повинна передбачати характер потреб, інтересів, враховувати психологію сприйняття індивідом державно-правової дійсності. А саме введення таких інститутів буде означати значне оновлення механізму взаємодії держави і громадянського суспільства.

В Україні проблема швидшого запровадження соціальних інститутів правозахисного характеру на основі добровільних громадських об'єднань, що діють в правовому полі, на даний момент набула великої актуальності.

Перш за все, держава на даний момент, на жаль, ще фактично не спроможна захистити найцінніше для її громадян – життя, здоров'я близьких, приватну власність, майно. Розповсюджуються такі форми злочинності, як насилля, викрадення людей з метою отримання викупу, вбивства на замовлення, озброєне захоплення заручників із пограбуванням, розбої, бандитизм, корупція тощо. Злочинність набула фахового, організованого характеру. Потрібні рішучі заходи не тільки з боку держави, але й з боку об'єднань громадян, щоб зменшити динаміку та структуру злочинності.

Криміналізація суспільних відносин погіршує політичний стан країни. Такого роду стан є причиною розбалансованості джерел, ресурсів, методів та засобів, що не повною мірою забезпечують виконання ролей етнічних груп, суспільних класів, соціальних груп з вироблення та реалізації управлінських рішень при здійсненні превентивних та інших комплексних заходів проти злочинності у державі. Такі об'єднання громадян є складовою частиною громадянського суспільства, котре в літературі визначається як сис-

тема взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх добровільно сформованих об'єднань, котрі перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза прямим втручанням держави, яка повинна створювати умови для їх вільного розвитку [4, с.63].

Коли держава перестає задовольняти інтереси працівників-власників як суб'єктів громадянського суспільства або неналежним чином виконує свої функції чи проводиться зтяжкі реформи, зростає криза в усіх сферах життя людей, з'являються громадянські об'єднання та організації, зокрема і злочинні угруповання, котрі спрямовані на заміну державних інститутів з метою використання владної сили в своїх інтересах. З позиції погляду на «стан речей» таке суспільство має назву квазігромадянського і характеризується пануванням тіншової влади, тіншової економіки, насадженням псевдокультури, зубожінням соціального життя більшості населення, процвітанням організованої на фаховому рівні злочинності.

Протистояти активним елементам квазігромадянського суспільства повинні усі недержавні об'єднання і рухи, трудові колективи, громадські організації демократичної та громадянської спрямованості, благодійні фонди, громадські правозахисні організації, які повинні виступати як юридично оформлені соціальні інститути. Організаційно-правові заходи діяльності добровільних громадянських об'єднань повинні сприяти нейтралізації або мінімізації злочинних наслідків від непрофесійної організаційно-управлінської діяльності державних органів і посадових осіб, адміністраторів і власників на виробництві.

Правовий захист притаманий і благодійним фондам та організаціям – як добровільним об'єднанням людей, що здійснюють гуманітарну безкорисливу допомогу окремим категоріям осіб, які потребують соціального захисту, на підставі меценатства і спонсорства. Правовою підставою їх діяльності є Закон України «Про благодійництво та благодійні організації». Громадянське суспільство зацікавлене у функціонуванні благодійних фондів, щоб запобігти скоєнню злочинів з боку вищезгаданих осіб.

Правове регулювання правозахисної діяльності будь-яких громадських об'єднань необхідно для вдосконалення механізму попередження злочинності. Основною метою громадських об'єднань повинен бути захист прав і свобод людини від державного свавілля, протизаконного примусу – шляхом контролю за дотриманням згаданих прав і свобод людини державними органами та посадовими особами всіх рівнів з одного боку, а з іншого – допомога державним органам у здійсненні своєї компетенції. Це і є важливий аспект попередження злочинності в державі, що скоюється з боку посадових осіб і державних органів.

Ми вважаємо, що до основних ознак громадських правозахисних організацій, які повинні отримати правовий статус соціальних інститутів, можна віднести:

1. Діяльність в інтересах прав і свобод конкретної людини, тобто особи, що є її членом або звертається до цієї організації за захистом порушених прав у встановленому правовими та іншими соціальними нормами порядку.

2. За порядком утворення такі організації виникають за законом або за статутом.

3. За формою власності громадянські правозахисні організації є колективними (тобто недержавними).

4. За джерелами фінансування вони можуть утримуватися благодійним фондом, а також за рахунок внесків членів цієї організації (тобто позабюджетні).

5. За формою діяльності надають юридичну допомогу у вигляді правової інформації, створення юридичних документів, здійснення юридичних дій тощо.

Прикладом існуючих в Україні громадянських організацій такого типу є Товариство захисту прав споживачів, Всеукраїнський комітет захисту дітей, Українська студентська ліга та інші.

Громадянські об'єднання зацікавлені в формуванні глибоких знань діючого права в Україні та свідомому виконанні його вимог. Вони користуються авторитетом у населення і в цьому розумінні мають перевагу перед посадовими особами і державними органами, хоча часто поступаються їм у професіоналізмі щодо вирішення юридичних проблем.

Елементи правозахисної діяльності властиві й комерційним приватним, колективним організаціям, які не виробляють матеріальних благ, не насичують ринок товарами та послугами, а здійснюють охоронні функції стосовно колективної та приватної власності, життя і здоров'я клієнтів, їх честі, гідності, ділової репутації на підставі комерційної діяльності.

До таких організацій належать і приватні детективні агентства, експертизи, бюро та інші охоронні фірми. Наприклад, фірма «ІBS», «Бізнес-безпека і К», що забезпечують озброєне супроводження товарно-матеріальних цінностей, пошук безвісти зниклих і боржників, збір інформації про ділових партнерів, а також відомостей за кримінальними цивільними справами, вивчення ринку тощо.

Неофіційне тлумачення Закону властиве усім правозахисним організаціям, їх посадовим особам, юристам-професіоналам (наприклад, адвокатським об'єднанням). Правозахисна діяльність як правило закінчується зверненням чи апеляцією до правоохоронних державних органів. Головною формою діяльності правозахисних об'єднань у попередженні злочинності є консультування з юридичних питань населення, робота з конкретними скаргами, тісна співпраця з органами внутрішніх справ, СБУ, прокуратурою і судом з обміну інформацією про злочини, надання соціальної допомоги потерпілим. Тільки активна взаємодія і співпраця з правоохоронними органами об'єднань громадян надає можливість захисту прав і свобод людини в Україні.

Також актуальним є попередження злочинності у сфері банківської і кредитно-фінансової системи – у формі хабарництва, шахрайства, розкрадання державного і колективного майна. Це також викликає необхідність активного створення громадянських об'єднань, комерційних і приватних організацій, які зацікавлені у здійсненні активного контролю за діяльністю посадових осіб, державних і недержавних підприємств, установ і організацій на підставі здорової конкуренції.

Адміністративний сектор економіки складається з міністерств, держкомітетів, агентств, комісій та інших подібних органів, які певним чином намагаються впливати на виробництво, підприємництво, створення товарів і надання послуг. Але це повинна бути не бюрократична робота, а гнучка управлінська діяльність, що організує підприємства, установи, організації будь-якої форми власності у плані взаємного контролю за кількістю і якістю виробленої продукції. У цьому випадку незалежні комісії, незалежні експертизи стають гарантом захисту інтересів споживачів, акціонерів та й самих товаровиробників. Вищезгадані комісії, незалежні експертизи і будуть виступати правозахисними організаціями – незалежними від держави, але такими, що працюють за нормами законів, попереджуючи злочинність у сфері економіки.

Керування механізмом соціальної взаємодії громадянського суспільства і держави через право і специфічні правові способи регулювання – норми права, органи, що застосовують право, тощо – передбачає наявність етапів функціонування соціосистеми, що розглядається в теорії за такими етапами:

- «вхід» у соціальну систему;
- процес безпосереднього функціонування в рамках заданої системи;
- вихід із системи у вигляді результату функціонування.

При цьому як обов'язкову умову необхідно враховувати різноманітні елементи оточуючого організаційного середовища.

Як елемент цього організаційного оточуючого середовища може виступати невдоволеність громадян рівнем і характером державного захисту їх інтересів. У силу своєї громадянсько-правової незрілості, політичної апатичності, незадоволеності, агресивності значні прошарки населення, відповідно до інформаційної теорії емоцій В. Симонова, є носіями прихованих і явних сильних за інтенсивністю негативних емоцій. Саме цей фактор виступає, на нашу думку, як специфічна «вимога» (відповідно до термінології теоретиків політичної боротьби) розрядки цієї потенціальної напруги через створення форми реалізації взаємодії громадянського суспільства з державою – соціальним інститутом добровільних громадських об'єднань, а також створення законодавчо-правових основ його діяльності.

Запровадження інституту добровільних громадських об'єднань правозахисного характеру, на наш погляд, дозволить:

- 1) зняти значну частку психологічної напруги в суспільстві;
- 2) створити умови для підвищення рівня правової культури населення, його громадянської свідомості;
- 3) поступово передати певні функції держави в поле громадянського самоврядування і контролю;
- 4) в цілому оптимізувати процес формування громадянського суспільства.

Список літератури: 1. Введение в теорию государственно-правовой организации правовых систем / Под общ. ред. Е.Б. Кубко. К., 1997. 2. Социология: Учебное пособие / Общ. ред. Э.В. Тадевосян. М., 1995. 3. Копейчиков В.В. Загальна теорія держави і права. К., 1998. 4. Скаун О.Ф., Подберезский Н.К. Теория государства и права. Х., 2000.

Надійшла до редколегії 25.07.01